शान्तिगीता (Śāntigītā) : Chapter 1	
अथ प्रथमयोऽध्यायः ।	**atha prathamo'dhyāyaḥ**
युद्धे विनिहते पुत्रे शोकविह्वलमर्जुनम् । दृष्ट्वा तं बोधयामास भगवान् मधुसूदनः ॥ १॥	vinihate putre śoka-vihvalam arjunam, dṛṣṭvā tam bodhayāmāsa bhagavān madhusūdanaḥ.1
श्रीभगवानुवाच ।	śrībhagavān uvāca
किं शोचसि सखे पार्थ विस्मृतोऽसि पुरोदितम् । मूढप्रायो विमुग्धोऽसि मग्नोऽसि शोकसागरे ॥ २॥	kiṃ śocasi sakhe pārtha vismṛto 'si puroditam, mūḍha-prāyo vimugdho 'si magno 'si śoka-sāgare. 2
मायिके सत्यवज्ज्ञानं शोकमोहस्य कारणम् । त्वं बुद्धोऽसि च धीरोऽसि शोकं त्यक्त्वा सुखी भव॥ ३	māyike satyavat jñānaṃ śoka-mohasya kāraṇam, tvam buddho 'si ca dhīro 'si śokam tyaktvā sukhī bhava. 3
संसारे मायिके घोरे सत्यभावेन मोहितः । ममताबद्धचित्तोऽसि देहाभिमानयोगतः ॥ ४॥	saṃsāre māyike ghore satya-bhāvena mohitaḥ, mamatā-baddha-citto 'si dehābhimāna-yogataḥ. 4
को वासि त्वं कथं जातः कः सुतो वा कलत्रकम् । कथं वा स्नेहबद्धोऽसि क्षणमात्रं विचारय ॥ ५॥	kaḥ vā asi tvaṃ kathaṃ jātaḥ kaḥ sutaḥ vā kalatrakam, kathaṃ vā sneha-baddho 'si kṣaṇa-mātraṃ vicāraya. 5
अज्ञानप्रभवं सर्वं जीवा मायावशंगताः । देहाभिमानयोगेन नानादुःखानि भुञ्जते ॥ ६॥	ajñāna-prabhavaṃ sarvaṃ jīvāḥ māyā-vaśaṃ-gatāḥ dehābhimāna-yogena nānā-duḥkhādi bhuñjate. 6
मनःकल्पितसंसारं सत्यं मत्वा मृषात्मकम् । दुःखं सुखं च मन्यन्ते प्रातिकूल्यानुकूल्ययोः ॥ ७॥	manaḥ-kalpita-saṃsāraṃ satyaṃ matvā mṛṣātmakam, duḥkhaṃ sukhaṃ ca manyante prātikūlyānukūlyayoḥ. 7
ममतापाशसंबद्धः संसारे भ्रमप्रत्यये । अनादिकालतो जीवः सत्यबुद्ध्या विमोहितः ॥ ८॥	mamatā-pāśa-saṃbaddhaḥ saṃsāre bhrama-pratyaye, anādi-kālataḥ jīvaḥ satya-buddhyā vimohitaḥ. 8
त्यक्त्वा गृहं याति नरं पुराणमालम्बते दिव्यगृहं यथान्यत्। जीवस्तथा जीर्णवपुर्विहाय गृह्णाति देहान्तरमाशु दिव्यम् ॥ ९॥	tyaktvā gṛhaṃ yāti navam purāṇam ālambate divya-gṛhaṃ yathā anyat, jīvaḥ tathā jīrṇavapur vihāya gṛhṇāti dehāntaram āśu divyam. 9
अभावः प्रागभावस्य चावस्थापरिवर्तनात् । परिणामान्विते देहे पूर्वभावो न विद्यते ॥ १०॥	abhāvaḥ prāk abhāvasya ca avasthā-parivartanāt, pariṇāmānvite dehe pūrva-bhāvaḥ na vidyate. 10
न दृश्यते बाल्यभावो देहस्य यौवनोदये । अवस्थान्तरसम्प्राप्तौ देहः परिणमेद्यतः ॥ ११॥	na dṛśyate bālya-bhāvaḥ dehasya yauvanodaye, avasthāntara-samprāptau dehaḥ pariṇamet yataḥ. 11
अतीते बहुले काले दृष्ट्वा न ज्ञायते हि सः । बुद्धेः प्रत्ययमात्रं तत् स एवेति विनिश्चयः ॥ १२॥	atīte bahule kāle dṛṣṭvā na jñāyate hi saḥ, buddheḥ pratyaya-mātram tat sa eva iti viniścayaḥ. 12
न पश्यन्ति बाल्यभावं देहस्य यौवनागमे ।	

सुतस्य जनकस्तेन न शोचति न रोदिति । तथा देहान्तरप्राप्तिर्मत्वा शोकं सखे जहि ॥ १३॥	na paśyanti bālya-bhāvam dehasya yauvanāgame, sutasya janakas tena na śocati na roditi, tathā dehāntara-prāptir matvā śokaṃ sakhe jahi. 13
यत्पश्यसि महाबाहो जगत्तत्प्रातिभासिकम् । संस्कारवशतो बुद्धेर्दृष्टपूर्वेति प्रत्ययः ॥ १४॥	yat paśyasi mahābāho jagat tat-prātibhāsikam, saṃskāra-vaśataḥ buddher dṛṣṭa-pūrvaḥ iti pratyayaḥ. 14
दृष्ट्वा तु शुक्तिरजतं लोभाद्ग्रहीतुमुद्यतः । प्राक् च बोधोदयात् द्रष्टा स्थानान्तरगतस्ततः ॥ १५॥	dṛṣṭvā tu śukti-rajataṃ lobhāt grahītum udyataḥ, prāk ca bodhodayāt draṣṭā sthānāntara-gatas tataḥ. 15
पुनरागत्य तत्रैव रजतं स प्रपश्यति । पूर्वदृष्टं मन्यमानो रजतं हर्षमोदितः । बुद्धेः प्रत्ययसंस्कारात् नास्ति रूप्यं त्रिकालके ॥ १६॥	punar āgatya tatra eva rajatam saḥ prapaśyati, pūrva-dṛṣṭaṃ manyamāno rajataṃ harṣa-moditaḥ, buddheḥ pratyaya-saṅskarāt nāsti rūpyaṃ tri-kālake. 16
देहो भार्या धनं पुत्रस्तरुराजिनिकेतनम् । शुक्तिरजतवत् सर्वं न किञ्चित् सत्यमस्ति तत् ॥ १७॥	dehaḥ bhāryā dhanam putras tarurāji-niketanam, śukti-rajatavat sarvaṃ na kiñcit satyam asti tat. 17
सुषुप्तिकाले न हि दृश्यमानं मनःस्थितं सर्वमनन्तविश्वम्। समुत्थिते तन्मनसि प्रभाति चराचरं विश्वमिदं न सत्यम् ॥ १८॥	suṣupti-kāle na hi dṛśyamānaṃ manas-sthitaṃ sarvam ananta-viśvam, samutthite tat-manasi prabhāti carācaram viśvam idaṃ na satyam. 18
सदेवासीत्पुरा सृष्टेर्नान्यत् किञ्चिन्मिषत्ततः । न देशो नापि वा कालो नो भूतं नापि भौतिकम् ॥ १९॥	sat eva āsīt purā sṛṣṭer na anyat kiñcint miṣat tataḥ, na deśaḥ na api vā kālaḥ no bhūtam na api bhautikam. 19
मायाविजृम्भिते तस्मिन् स्रक्फणीवोत्थितं जगत् । तत्सत् मायाप्रभावेन विश्वाकारेण भासते ॥ २०॥	māyā-vijṛmbhite tasmin srak-phaṇī iva utthitam jagat, tat sat māyā-prabhāvena viśvākāreṇa bhāsate. 20
भोक्ता भोगस्तथा भोग्यं कर्ता च करणं क्रिया । ज्ञाता ज्ञानं तथा ज्ञेयं स्वप्नवद्भाति सर्वशः ॥ २१॥	bhoktā bhogas tathā bhogyaṃ kartā ca karaṇaṃ kriyā, jñātā jñānam tathā jñeyam svapnavat bhāti sarvaśaḥ. 21
मायानिद्रावशात् स्वप्नः संसारो जीवगः खलु । कारणं ह्यात्मनोऽज्ञानं संसारस्य धनञ्जय ॥ २२॥	māyā-nidrā-vaśāt svapnaḥ saṃsāraḥ jīvagaḥ khalu, kāraṇaṃ hi ātmano 'jñānaṃ saṃsārasya dhanañjaya. 22
अज्ञानं गुणभेदेन शक्तिभेदेन न वै पुनः । मायाऽविद्या भवेदेका चिदाभासेन दीपिता ॥ २३॥	ajñānaṃ guṇa-bhedena śakti-bhedena na vai punaḥ, māyā 'vidyā bhavet ekā cit-ābhāsena dīpitā. 23
मायाभासेन जीवेशो करोति च पृथग्विधौ । मायाभासो भवेदीशोऽविद्योपाधिश्च जीवकः ॥ २४॥	māyā-bhāsena jīveśaḥ karoti ca pṛthak-vidhau, māyābhāsaḥ bhavet īśo 'vidyopādhiś ca jīvakaḥ. 24

चिदध्यासाच्चिदाभासो भासितौ चेतनाकृती ।
मायावच्छिन्नचैतन्यश्चाभासाध्यासयोगतः ॥ २५॥
ईशः कर्ता ब्रह्म साक्षी मायोपहितसत्तया ।
अखण्डं सच्चिदानन्दं सर्वधिष्ठानमव्ययम् ॥ २६॥
न जायते म्रियाते वा न दह्यते न शोष्यते ।
अविकारः सदासङ्गो नित्यमुक्तो निरञ्जनः ।
इत्युक्तं ते मया पूर्वं स्मृत्वात्मन्यवधारय ॥ २७॥
शुक्रशोणितयोगेन देहोऽयं भौतिकः स्मृतः ।
बाल्ये बालकरूपोऽसौ यौवने युवकः पुनः ॥ २८॥
गृहीत्वऽन्यस्य कन्यां हि पत्नीभावेन मोहितः ।
पुरा यया न सम्बन्धः सार्द्धाङ्गी सहधर्मिणी ॥ २९॥
तद्गर्भे रेतसा जातः पुत्रश्च स्नेहभाजनः ।
देहमलोद्भवः पुत्रः कीटवन्मलनिर्मितः ।
पितरौ ममतापाशं गले बद्धा विमोहितौ ॥ ३०॥
न देहे तव सम्बन्धो न दारेषु सुते न च ।
पाशबद्धः स्वयं भूत्वा मुग्धोऽसि ममतागुणैः ॥ ३१॥

दुर्जयो ममतापाशश्चाच्छेद्यः सुरमानवैः ।
मम भार्या ममापत्यं मत्वा मुग्धोऽसि मूढवत् ॥ ३२॥
न त्वं देहो महाबाहो तव पुत्रः कथं वद ।
सर्वं त्यक्त्वा विचारेण स्वरूपमवधारय ॥ ३३॥

अर्जुन उवाच ।
किं करोमि जगन्नाथ शोकेन दह्यते मनः ।
पुत्रस्य गुणकर्माणि रूपं च स्मरतो मम ॥ ३४॥
चिन्तापरं मनो नित्यं धैर्यं न लभते क्षणम् ।
उपायं वद मे कृष्ण येन शोकः प्रशाम्यति ॥ ३५॥
श्रीभगवानुवाच ।
मनसि शोकसन्तापौ दह्यमानस्ततो मनः ।
त्वं पश्यसि महाबाहो द्रष्टासि त्वं मनो न हि ॥ ३६॥

cit-adhyāsāt cidābhāso bhāsitau cetanākṛtī,
māyāvat chinna-caitanyam ca ābhāsa-ādhyāsa-yogataḥ. 25
īśaḥ kartā brahma sākṣī māyopahita-sattayā,
akhaṇḍaṃ sat-cidānandaṃ sarvādhiṣṭhānam avyayam. 26

na jāyate mriyāte vā na dahyate na śoṣyate,
avikāraḥ sadāsaṅgaḥ nitya-muktaḥ nirañjanaḥ,
iti uktaṃ te mayā pūrvaṃ smṛtvā ātmani avadhāraya. 27

śukra-śoṇita-yogena deho 'yaṃ bhautikaḥ smṛtaḥ,
bālye bālaka-rūpo 'sau yauvane yuvakaḥ punaḥ. 28

gṛhītva 'nyasya kanyāṃ hi patnī-bhāvena mohitaḥ,
purā yayā na sambandhaḥ sā arddhāṅgī saha-dharmiṇī. 29
tat-garbhe retasā jātaḥ putraś ca sneha-bhājanaḥ,
deha-malodbhavaḥ putraḥ kīṭavat mala-nirmitaḥ,
pitarau mamatā-pāśaṃ gale baddhvā vimohitau. 30
na dehe tava sambandhaḥ na dāreṣu sute na ca,
pāśa-baddhaḥ svayaṃ bhūtvā mugdho 'si mamatā-guṇaiḥ. 31
durjayaḥ mamatā-pāśaś ca acchedyaḥ sura-mānavaiḥ,
mama bhāryā mama apatyaṁ matvā mugdho 'si mūḍhavat. 32
na tvaṁ dehaḥ mahābāho tava putraḥ kathaṃ vada,
sarvaṁ tyaktvā vicāreṇa svarūpam avadhāraya. 33

arjuna uvāca
kiṃ karomi jagat-nātha śokena dahyate manaḥ,
putrasya guṇa-karmāṇi rūpam ca smarataḥ mama. 34

cintā-paraṃ manaḥ nityam dhairyam na labhate kṣaṇam,
upāyam vada me kṛṣṇa yena śokaḥ praśāmyati. 35

śrībhagavān-uvāca

manasi śoka-santāpau dahyamānas tataḥ manaḥ,
tvaṃ paśyasi mahābāho draṣṭā asi tvaṃ manaḥ na hi. 36

द्रष्टा दृश्यात् पृथक् न्यायात् त्वं पृथक् च विलक्षणः । अविवेकात् मनो भूत्वा दग्धोऽहमिति मन्यसे ॥ ३७॥	draṣṭā dṛśyāt pṛthak nyāyāt tvaṃ pṛthak ca vilakṣaṇaḥ, avivekāt mano bhūtvā dagdho 'ham iti manyase. 37
अन्तःकरणमेकं तच्चतुर्वृत्तिसमन्वितम् । मनः सङ्कल्परूपं वै बुद्धिश्च निश्चयात्मिका ॥ ३८॥	antaḥkaraṇam ekaṃ tat-catur-vṛtti-samanvitam, manaḥ saṅkalpa-rūpaṃ vai buddhiś ca niścayātmikā. 38
अनुसन्धानवच्चित्तमहङ्कारोऽभिमानकः । पञ्चभूतांशसंभूतो विकारी दृश्यचञ्चलः ॥ ३९॥	anusandhānavat-cittam ahaṅkāro 'bhimānakaḥ, pañca-bhūtāṃśa-saṃbhūto vikārī dṛśya-cañcalaḥ. 39
यदङ्गमग्निना दग्धं जानाति पुरुषो यथा । तथा मनः शुचा तप्तं त्वं जानासि धनञ्जय ॥ ४०॥	yat aṅgam agninā dagdham jānāti puruṣaḥ yathā, tathā manaḥ śucā taptaṃ tvaṃ jānāsi dhanañjaya. 40
दग्धहस्तो यथा लोको दग्धोऽहमिति मन्यते । अविवेकात्तथा शोकतप्तोऽहमिति मन्यते ॥ ४१॥	dagdha-hastaḥ yathā lokaḥ dagdho 'ham iti manyate, avivekāt tathā śoka-tapto 'ham iti manyate. 41
जाग्रति जायमानं तत् सुषुप्तौ लीयते पुनः । त्वं च पश्यसि बोधस्त्वं न मनोऽसि शुगालयः ॥ ४२॥	jāgrati jāyamānaṃ tat suṣuptau līyate punaḥ, tvam ca paśyasi bodhas tvaṃ na mano 'si śugālayaḥ. 42
सुषुप्तौ मानसे लीने न शोकोऽप्यणुमात्रकः । जाग्रति शोकदुःखादि भवेन्मनसि चोत्थिते ॥ ४३॥	suṣuptau mānase līne na śoko 'pi aṇu-mātrakaḥ, jāgrati śoka-duḥkhādi bhavet manasi ca utthite. 43
सर्वं पश्यसि साक्षी त्वं तव शोकः कथं वद । शोको मनोमये कोषे दुःखोद्वेगभयादिकम् ॥ ४४॥	sarvaṃ paśyasi sākṣī tvam tava śokaḥ kathaṃ vada. śoko manomaye koṣe duḥkhodvega-bhayādikam. 44
स्वरूपोऽनबोधेन तादात्म्याध्यासयोगतः । अविवेकान्मनोधर्मं मत्वा चात्मनि शोचसि ॥ ४५॥	svarūpo 'nabodhena tādātmyādhyāsa-yogataḥ, avivekātmano-dharmam matvā ca ātmani śocasi. 45
शोकं तरति चात्मज्ञः श्रुतिवाक्यं विनिश्चिनु । अतः प्रयत्नतो विद्वान्नात्मानं विद्धि फाल्गुन ॥ ४६॥	śokaṃ tarati ca ātmajñaḥ śruti-vākyaṃ, viniścinu ataḥ prayatnataḥ vidvān na ātmānaṃ viddhi phālguna. 46
इत्यध्यात्मविद्यायां योगशास्त्रे शान्तिगीतायां श्रीवासुदेवार्जुनसंवादे प्रथमयोऽध्यायः॥	iti adhyātma-vidyāyāṃ yoga-śāstre śāntigītāyāṃ śrīvāsudeva-arjuna-saṃvāde prathamayo 'dhyāyaḥ.